

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ИНДИВИДУАЛЛАШТИРИШДА НЕЙРОПЕДАГОГИК ДИАГНОСТИКАНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

Мансурова Сурайё Равшановна¹,

Навоий давлат педагогика институти Мактабгача таълим кафедраси

ўқитувчиси, мактабгача таълим магистри,

Моб.тел: (+998) 93 3118127; e-mail:mansurovasurayo208@gmail.com

Аннотация: Мақолада таълим жараёнини индивидуаллаштиришга йўналтирилган ёндашувларга оид илмий-тадқиқот натижалари таҳлил қилиниб, ушбу ёндашувларнинг ўзига ҳос хусусиятлари ёритилган. Нейропедагогик диагностика ўқув машғулотларини индивидуаллаштириш мақсадида болалар ва тарбиячилар индивидуал латерация профилларининг ўзаро мувофиқлик даражасини аниқлаш ҳамда ўқув маълумотлари ва дидактик топшириқларни ҳавола қилишда болаларнинг индивидуаллигини ҳисобга олиш каби шартлар бажарилишини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Калит сўзлар: мактабгача катта ёшдаги болалар, таълим жараёни, индивидуаллаштирилган таълим, нейропедагогик диагностика, индивидуал латерация профили.

Annotation. The article analyzes the results of scientific research on the approaches to the individualization of the educational process, and highlights the specific features of these approaches. Neuropedagogical diagnostics is important in determining the degree of compatibility of individual lateration profiles of children and educators for the purpose of individualizing educational activities and ensuring that conditions such as taking into account the individuality of children when referring to educational information and didactic tasks are fulfilled

Keywords: pedagogical process, individualized educational technology, neuropedagogical diagnostics, psychophysiological functions, individual profile of lateration, paired organ, leading organ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы индивидуализированного подхода как образовательной технологии. В статье дается многогранное определение, в котором рассматриваются различные точки зрения на определение этих подходов. Автор раскрывает специфику этих подходов. В заключение можно сказать, что изменение образовательных потребностей и процесс их реализации требуют повышенного внимания к образовательным технологиям, особенно использования индивидуализированных подходов

Ключевые слова: педагогический процесс, индивидуализированная образовательная технология, нейропедагогическая диагностика,

психофизиологические функции, индивидуальный профиль латерации, парный орган, ведущий орган

Кириш. Ўтган давр мобайнида, мамлакатимизда мактабгача таълимнинг самарали тизимини ташкил этишга йўналтирилган, ёш авлодни соғлом ва ҳар томонлама етук вояга етказиш, самарали таълим ва тарбия шакллари ҳамда усулларини амалиётга жорий этишга қаратилган кенг кўламли ишлар амалга оширилди. Мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш, болаларнинг сифатли мактабгача таълимдан тенг фойдаланишини таъминлаш, мактабгача таълим хизматларининг нодавлат секторини ривожлантириш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 30 сентябрдаги «Мактабгача таълим тизимини бошқаришни такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3955-сон Қарорига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепциясида мактабгача таълимда фанларни ривожлантирувчи муҳитнинг инновацион технологиялари ва модулларини ишлаб чиқиш, мактабгача ва умумий бошланғич таълим изчиллигининг мазмун ва процессуал компонентларини оптималлаштириш каби муҳим вазифаларни амалга ошириш зарурлиги келтириб ўтилган [1]. Мазкур вазифалар соҳа мутахассислари зиммасига катта маъсулият юклайди.

Асосий қисм. Мактабгача таълим ташкилоти катта гуруҳ тарбияланувчиларида таълим ва тарбия фаолияти нафақат ўзлаштирилган билимларни маълум даражада ўқитиш ва шакллантиришга, балки индивидуал қобилиятлар доирасида қўйилган педагогик мақсад ва вазифаларга мувофиқ уларнинг мустақил ишларини ривожлантиришга қаратилган. Бундай ҳолда, педагогик жараён нафақат касбий кўникма ва билимларни шакллантиради, балки шахснинг барча қобилиятларини ривожлантириш имкониятларини рўёбга чиқаришга ҳисса қўшади ҳамда табиатан инсонга берилган имкониятларини амалга оширади.

Ўқув жараёнини индивидуаллаштириш ва дифференциаллаштириш муаммолари ХХ асрдан бошлаб хорижий манбаларда рус олимлари, П.П.Блонский, И.И.Резвитский, Б.М.Тепловой, И.С.Якиманская, И.П.Подласый ва бошқалар ўз фикр ва тавсияларини берганлар. Хусусан, И.П.Подласый педагогиканинг энг муҳим тамойили индивидуал ёндашув ҳамда таълимда индивидуаллаштириш масаласи муҳим эканлигини таъкидлайди[8]. Олим таълимни индивидуаллаштириш инсоннинг шахсий хусусиятлари ва яшаш шароитларини чуқур билишга асосланади ва инсон ривожланишини бошқариш имконини беради, деб ҳисоблайди. Бундан кўринадики, Тарбиячи-педагогик таъсир кўрсатиш шакллари ва усулларининг индивидуал хусусиятларига

мослашишни инобатга олиш зарурлиги бу эса шахс ривожланишининг прогнозланган даражасини таъминлашга қаратилган бўлиши керак деган хулоса келади. И.С.Якиманская эса таълим жараёнини индивидуаллаштириш болалардаги психофизиологик кечувчи жараёнлар билан ўзаро боғлиқ эканлигини эътироф этади [10].

Э.В.Бондаревская ўз ишида таъкидлаганидек, педагогикада ўқитишга индивидуал ва деффренциал ёндашув принцип сифатида қаралади, одатда қуйидаги тоифалар қўлланилади: "таълим мазмуни, ўқув фаолиятини ташкил этиш усуллари, ўқув жараёни самарадорлиги мезонлари, мақсадларни белгилаш, ва бошқалар" [2].

Ўқув машғулоти жараёнини индивидуаллаштириш муҳим жиҳат бўлиб, болаларнинг билимларни фақат ёдлаб олишларига эмас, балки тушуниб, ортиқча қийинчиликларсиз ўзлаштиришларига имкон беради[7].

Мактабгача таълим ташкилотларида катта ёшдаги болалар билан таълим-тарбия жараёнлари ягона дастур асосида амалга оширилади. Ушбу йўналишда ҳал этилиши керак бўлган муаммолардан бири – болалар маълумотларни турлича қабул қилсалар-да, кўп ҳолларда уларга бир хил таълим берилишидир. Бу эса, ўз навбатида, маълум даражадаги мураккаб масалаларни ечиш ва муаммоларни ҳал этилишини талаб қилади. Тарбиячилар мактабгача таълим ташкилотларида катта гуруҳ болаларини мактабга тайёрлаш ва улар билан ўқув машғулотларини самарали ташкиллаштиришлари учун болаларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олишлари зарур. Бунинг учун эса улар нейропедагогик диагностика методларини билишлари ва амалда қўллай олишлари керак бўлади.

Нейропедагогик диагностикада ҳодиса, воқеа ва жараёнларнинг моҳиятини тушуниш учун дастлаб уларни келтириб чиқарган сабабларни аниқлаб диагноз (ташхис) қўйилади. Олинган натижаларга асосланиб, содир бўлиши мумкин бўлган салбий оқибатларнинг олдини олиш, ижобий жиҳатларни шакллантириш ва ривожлантириш чоралари белгиланади. Бунда диагностика натижаларининг объективлиги масаласи муҳим саналади. Чунки нотўғри диагностика мутахассиснинг барча ҳаракатларини бекор кетишига сабаб бўлиш билан бирга, мавжуд муаммони бартараф этиш имкониятини йўққа чиқариб, бошқа, янада оғирроқ муаммоларни юзага келтириб чиқариши мумкин [5].

Методлар ва натижалар. Нейропедагогик диагностика методларини танлашда болаларнинг ёш ва психик ривожлангшинлик хусусиятларини ҳисобга олиш муҳим омиллардан саналади. Чунки, бола туғилгандан 6 ёшгача бўлган давр бутун келажакдаги ҳаёти учун жуда муҳимдир. Мия ва психика функцияларининг юқори пластиклигига эга бўлган бола ривожланиш учун катта имкониятларга эга, уни амалга ошириш атрофдаги катталарнинг бевосита

таъсирига, танланган мавзунинг алоҳида долзарблигини белгилайдиган тарбия ва таълимга боғлиқ.

Мактабгача таълим дастурига жалб қилинган болалар хулқ-атвор нормалари ва қоидаларини ўзлаштириш натижасида эстетик тадбирларни шакллантирадилар, умуминсоний қадриятларга муносабатни акс эттирадилар. Болалар катталардан мустақил бўлишга, ўз фикрларини эркин билдиришга ва тўғри эканлигига ҳаракат қила бошлайди. Бу уларнинг ижтимоий тажрибаси бойиб, бошқалар билан муносабатлари мураккаблашади, чунки улар ўзлари ҳақида мустақил фикрни, ўзларини, хатти-ҳаракатларини ва ташқи фазилатларини баҳолашни шакллантирадилар.

Шахсни ҳар томонлама камол топтириш – жамиятимизнинг дастурий мақсади – шахснинг ижодий имкониятларини аниқлаш, унинг ривожланишининг энг юқори даражаси сифатида индивидуалликни шакллантиришни муҳим шарт сифатида қабул қилади. Ҳар бир инсон ўзини аниқлаш, "тўлдириш" имкониятига эга бўлиши керак, бундан шахс ҳам, бутун жамият ҳам манфаатдор. Хўш, конкрет одамнинг энцефалограммасини ўрганмасдан, фақат мутахассислар фойдаланиши мумкин бўлган махсус методларни қўлламадан бош мия яримшарларининг ишлаш стратегиясини аниқлаш мумкинми?

Инсонда турли психофизиологик функциялар – тафаккур, нутқ, хотира, диққат, кўриш, эшитиш, етакчи қўл ва оёқ кабиларнинг нисбатан мукамал фаолият даражаси яримшарлар асимметрияси, уларнинг доминантлик ва субдоминантлик даражалари билан боғлиқ равишда дифференциаллашган бўлиб "индивидуал латерация профили" деб номланади. Бола билан тарбиячининг индивидуал латераллик профилларининг ўзаро мутаносиблигини аниқлашда ҳам нейрпедагогик диагностика методлари қўлланилади.

Маълумки, одамдаги жуфт орган – қўл, кўз ва кулоқнинг бири иккинчисига қараганда яхшироқ ишлайди, кўради ва эшитади. Жуфт органларнинг қайси тарафдагиси (ўнг ёки чап) бошқа тарафдагисига нисбатан яхшироқ ишласа, у шартли равишда "етакчи орган" деб аталади. Агар жуфтликдаги ўнг орган чап органга қараганда яхшироқ ишласа, бу одам фаолиятини асосан чап яримшарлар бошқаришидан ва аксинча, агар чапақай бўлса – асосан ўнг яримшарлар бошқаришидан далолат беради[3].

Жуфт органларининг мана шу етакчилиги ва уларнинг ўзаро комбинациясидан келиб чиқиб инсон бош мия яримшарлари асимметриясининг бир қатор функционал типларини аниқлаш мумкин. Инсоннинг етакчи қўл, кўз ва кулоқ кўрсаткичларига қараб мия яримшарлар функционал асимметриясининг типларини аниқлаш эса нейрпедагогик диагностиканинг асосий вазифаларидан биридир. Индивидуал ёндашув бир марталик ҳодиса эмас.

У болаларга таъсир қилишнинг бутун тизимига кириб бориши керак ва шунинг учун бу таълимнинг умумий тамойилидир [4,с4309].

Мактабгача ёшдаги болаларнинг бош мия яримшарлари функцияларининг локаллашганлигини диагностика қилишда А.Л.Сиротюк томонидан тавсия қилинган тестдан фойдаланиш мумкин [9]. Мазкур тест анча содда бўлиб, қуйидаги 2 босқичдан иборат:

1-босқич: Болага кўзларини юмиб, оғзини очмасдан сизирга ўхшаб “маъраш” таклиф қилинади. Шу йўл билан образли яримшар фаоллашади ва унинг боши беихтиёр қарама-қарши томонга бурилади. Агар образли яримшар ўнг яримшар бўлса, у холда бош чап тарафга, агар образли яримшар чап яримшар бўлса – ўнгга бурилади. Мантиқий яримшарда эса ҳеч қандай сезиларли фаоллик содир бўлмайди.

2-босқич: Болага кўзларини юмиб, тўғри ёки тескари тартибда санаш таклиф қилинади. Ушбу жараёнда мантиқий яримшар фаол иштирок этади. Агар мантиқий яримшар чап яримшар бўлса, у холда синалувчининг кўзлари ва боши беихтиёр ўнгга бурилади, агар мантиқий яримшар ўнг яримшар бўлса – чап томонга бурилади. Образли яримшар бу жараёнда фаоллик кўрсатмайди.

Болаларнинг сигнал тизимларининг ўзаро нисбатини аниқлашда Е.А.Климов методикасини қўллаш мумкин. Бу методикага мувофиқ болаларга бир хил ўлчамдаги ва турли турдаги тўққиз жуфт доира тақдим этилади: биринчи тўққизта доира – сўзлар билан, иккинчи тўққизта доира эса рангли (пушти, кўк, қизил, яшил, сариқ ва бошқалар) билан белгиланган бўлиши керак.

Экспозиция вақти 30 сония бўлиб, бу вақт давомида болаларга тақдим этилган жуфт материалларни эслаб қолиш таклиф қилинади.

Доиралар сўзлар билан изохлаб кўрсатилганидан сўнг, синалувчилардан хотираларида қолган сўзларни айтишлари сўралади. Бу – чап яримшарнинг функцияси бўлиб, чап яримшари етакчи бўлган болалар мазкур топшириқни осон бажаришлари кузатилади.

Болаларга рангли доиралар экспозиция қилинган, доираларни уларга қандай тақдим этилган бўлса шундай кетма-кетликда жойлаштиришлари таклиф қилинади. Бу топшириқни ўнг яримшари етакчи бўлган болалар қийинчиликларсиз бажаришлари мумкин.

Машқлар якунланганидан сўнг тўғри такрорланган сўз ва рангдан иборат жуфт стимуллар сони ҳисобланади.

Сигнал тизимларининг нисбий кўрсаткичи сифатида хотирада сақланган ранг ва сўздан иборат жуфтлик қийматларининг нисбати (К) хизмат қилади.

$$K = A/B$$

бунда:

A – рангли доиралар сони;

В – сўз билан ифодаланган доиралар сони.

Ҳисоб натижалари бўйича олинадиган коэффициент $K > 1,05$ бўлса - биринчи сигнал тизими устун бўлади, яъни болада ўнг яримшар етакчилик қилади. Агар $K < 0,95$ бўлса, у ҳолда болада иккинчи сигнал тизими устунликка эга, яъни чап яримшар доминант, деб ҳисобланади.

Аралаш типдаги, яъни тенгяримшарли болаларда мазкур коэффициент $K = 0,96 - 1,04$ оралиғидаги қийматга тенг бўлади.

Хулоса. Индивидуаллаштирилган таълимга ёндашув, биринчи навбатда, ижобий фазилатларни мустаҳкамлаш ва камчиликларни бартараф этишга қаратилган. Кўникма ва ўз вақтида аралашув билан қайта ўқитишнинг исталмаган, оғриқли жараёндан қочиш мумкин. Индивидуаллаштирилган ёндашув тарбиячи-педагог ва болалардан катта сабр-тоқатни, хулқ-атворнинг мураккаб кўринишларини тушуниш қобилиятини талаб қилади [9, С288].

Бундай ҳолларда таълим усуллари - бу тарбиячи ва болаларнинг таълим муаммоларини ҳал қилишга қаратилган ўзаро боғлиқликдаги фаолияти усулларига қаратилган бўлиши керак.

Мактабгача ёшдаги болалар билан олиб бориладиган таълим жараёнида гендер фарқлари ҳисобга олинган индивидуаллаштирилган таълим технологиясини қўллашдан олдин ҳар бир педагог-тарбиячи нейропедагогик диагностика орқали ҳодиса, воқеа ва жараёнларнинг моҳиятини тушуниш учун дастлаб уларни келтириб чиқарган сабабларни аниқлаб ҳамда диагноз (ташхис) қўйиш зарур. Олинган натижаларга асосланиб, содир бўлиши мумкин бўлган салбий оқибатларнинг олдини олиш, ижобий жиҳатларни шакллантириш ва ривожлантириш чоралари белгиланади. Педагогик диагностика орқали МТТда ўғил ва қиз болалардаги ўзига хосликни аниқлаш ва уларни ҳисобга олиб таълим-тарбия жараёнини ташкил этишда муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

- [1]. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 30 сентябрдаги «Мактабгача таълим тизимини бошқаришни такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3955-сон Қарори // www.lex.uz
- [2]. Бондаревская Е.В. Смыслы и стратегии личностно-ориентированного воспитания // Педагогика. – 2001. – № 1. – С.17-24.
- [3]. Gulyamov Dj.R and others. The problem of gender orientation of children's education process: Analytical review. Journal of Positive School Psychology 2022, Vol.6, №9, 4309-4317. <https://journalppw.com/index.php/jpsp/article/view/13112>
- [4]. Гулямов Д.Р., Нурбоев Қ.М ва бошқ. “Инновацион таълим муҳитини ташкил этишнинг нейропедагогик жиҳатлари”. Методик қўлланма. Н,-2020й, 13 бет.

- [5]. Гулямов Д.Р., Нурбоев Қ.М ва бошқ. Нейропедагогик асослар. Ўқув кўлланма. Н:-2020й, 90-91б
- [6]. Мансурова С.Р Мактабгача таълим ташкилотларида таълим жараёнини янада такомил.педагогик муаммо сифатида. Innovative educational, natural and social sciences. Vol-2. www.oriens.uz /ISSN 2181-1784. SJIF2021:5.423.
- [7]. Мансурова С.Р. Mutual relationship between the gender differences and functional asymmetry of the head's half lobes of children. International Journal of Social Sciences & Inter disciplinary Research. Vol.1.No.02 (2022). ISSN ONLINE:2277 3630. 205-211
- [8]. Подласий И.П. Педагогика: в 3-х кн, кн 3: Теория и технология воспитания: учеб. для студ. вузов. - Москва: ВЛАДОС, 2007. 67-68 стр.
- [9]. Сиротюк А.Л. Нейропсихологическое и психофизиологическое сопровождение обучения. - Москва: «ТЦ СФЕРА», 2003. — С. 201 с. — 288 с. (www.e-puzzle.ru)
- [10]. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. Москва-1996г. 27-28 стр.